

УДК 63(477):94”1941/1945”

ТАТАРЧУК

Людмила Михайлівна,
завідувач відділу
наукової обробки
документів Державної
наукової
сільськогосподарської
бібліотеки НААН
України
(м. Київ)

ЗАЙЦЕВА

Лілія Олександрівна,
науковий співробітник
сектору наукової обробки
документів Державної
наукової
сільськогосподарської
бібліотеки НААН України
(м. Київ)

НЕЛИПА

Галина Павлівна,
завідувач сектору
наукової бібліографії
та біографістики
Державної наукової
сільськогосподарської
бібліотеки
НААН України
(м. Київ)

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Висвітлено загальні питання розвитку сільського господарства в Україні в 1941–1945 рр., участь всього населення в розбудові сільськогосподарського виробництва.

Отражены общие вопросы развития сельского хозяйства в Украине в 1941–1945 гг., участие всего населения в перестройке сельскохозяйственного производства.

The general questions of agricultural development are reflected in Ukraine in 1941–1945; all population's participating in alteration of agricultural production is described.

Усе далі і далі відходить у минуле найстрашніша війна ХХ ст., лишаються спогади. Усе менше живої пам'яті про неї. Згадуючи ті страшні роки, ми звертаємося до писемних джерел інформації. В книгосховищах Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААНУ зберігаються численні масиви галузевих книг та журналів від середини ХІХ ст. до сьогодення [3]. Тому джерельна база є достатньою для проведення наукових досліджень галузевої історії.

Перед колгоспним селянством, всіма трудівниками сільського господарства в роки Великої Вітчизняної війни стояло винятково важливе завдання економічного й політичного значення: забезпечити потреби країни, перш за все, Червону Армію, продовольством, а переробну промисловість – необхідною сировиною [7].

В обстановці, що склалася на фронтах влітку 1941 р., виконання цього завдання було пов'язано з величезними труднощами. Із районів, яким загрожувала окупація, належало вивезти техніку і худобу, інші матеріальні цінності, своєчасно зібрати багатий урожай, заготовити сільськогосподарські продукти, водночас готуватися до осінньої посівної кампанії [2].

Значна частина орної землі в районах, тимчасово окупованих німецько-фашистськими загарбниками, до війни використовувалася для вирощування озимої пшениці, жита, кукурудзи, цукрового буряка, соняшнику, льону-довгунця, конопель, картоплі, овочевих та інших сільськогосподарських культур. У 1941 р. продовольство й сировину виробляли головним чином колгоспи й радгоспи східних і південно-східних районів Радянського Союзу, перш за все Сибіру, Казахстану, Поволжя, Уралу і Середньої Азії [5].

Проте вже перші шість місяців Великої Вітчизняної війни переконливо показали, що в колгоспно-радгоспному секторі зосереджується могутня сила, здатна подолати величезні труднощі, породжені віроломним нападом фашистської Німеччини.

Із початком війни в селі різко скоротилася чисельність працездатного населення: більшість чоловіків стали до лав армії, сотні тисяч трудівників сільського господарства були мобілізовані для роботи в промисловості, на лісозаготівлях, будували оборонні споруди в прифронтових районах [4]. Сотні тисяч трудівниць села замінили чоловіків, що пішли на фронт, стали трактористками, комбайнерками, ремонтницями. Тільки у Вінницькій області їх налічувалося три тисячі. У зв'язку з тимчасовою окупацією сільськогосподарських районів країни кількість колгоспів зменшилося майже вдвічі.

Ослабла і матеріально-технічна база сільського господарства. До Червоної Армії було взято могутні гусеничні трактори, велику частину автомобілів, коней. До кінця 1941 р. загальна кількість тракторів (у 15-сильному численні) зменшилася на третину порівняно з 1940-м. Значно підвищилася частка малопотужних колісних тракторів. Вантажних автомобілів у сільському господарстві стало вп'ятеро менше. Різко впало виробництво запасних частин для сільськогосподарських машин, відчувався недолік пального й мастильних матеріалів тощо.

Не дивлячись на титанічні зусилля трудівників села, заповнити втрати, які понесло сільське господарство на початку війни, не вдалося. На території, захопленій гітлерівцями в червні-листопаді 1941 р., до війни вироблялося 38 % всього зерна, 84 % цукру, а також знаходилося 38 % поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) та 60 % поголів'я свиней. На початок 1942 р. поголів'я ВРХ скоротилося проти його чисельності на початок 1941 р. в 1,7 раза, свиней – більш ніж в три рази, овець і кіз майже на чверть. Зменшення поголів'я худоби і зниження його продуктивності помітно відбилося на виробництві тваринницької продукції. Проте колгоспники Дніпропетровської області організували «червоні обози» із зерном, фуражем, м'ясом, молоком та іншими сільськогосподарськими продуктами. У Дніпропетровському приміському районі багато колгоспів здавали державі продукти в рахунок постачань 1942 р.

Селянство мобілізувало всі сили на прибирання рясного урожаю в стислі терміни і на дострокове виконання плану здачі хліба державі. Молодий комбайнер артілі «Більшовик» Запорізькій області Куценко комбайном «Коммунар» щодня обробляв 25–30 га. За п'ять днів прибирання Куценко заощадив 55 кг пального. Колгосп «Червона Українка» Золочівського району Харківській області, перевиконав річний план зернопоставок, здавши 740 ц пшениці при плані 620.

Заготовчі й торгові організації Харківської області до 1 вересня запасли близько 26 тис. т овочів. План заготовок ранніх сортів капусти, столового

буряка, моркви та інших овочів було значно перевиконано. Торгові організації міста засолили тисячі тонн огірків і капусти.

Колгоспи й радгоспи всемірно розширювали виробництво продуктів тваринництва. Колгосп «Нове світло» Недригайловського району Сумської області відгодував і здав державі 76 свиней замість 60 за планом. Свиноводтрест Харківської області з місяця в місяць збільшував постачання свинини. У червні вони здали 1590 центнерів, а в серпні – 3684.

Йшов другий рік війни. Село, як і весь тил, продовжувало жити напруженим трудовим життям. Кожен колгоспник, працівник радгоспу, МТС усвідомлював, що робота в полі та на фермі – це той самий фронт, і прагнув гідно виконати свій борг. Розгром німецько-фашистських військ під Москвою, контрнаступ Червоної Армії взимку 1941–1942 рр. надихнув колгоспників збільшити продаж сільськогосподарських продуктів державі понад встановлені норми. Сільгоспартіль імені десятих роковин Жовтня Полтавського району тієї ж області продала зерно державі 18 тис. пудів і 6 тис. пудів внесла до фонду оборони країни.

Важкою була перша військова весна, перша весняна посівна військового лихоліття. Самовіддано працювали на полях трудівники села, прагнучи розширити посівний клин, засівати додатково гектари, щоб урожай з них здати до фонду оборони країни.

Газета «Правда» 1 березня опублікувала статтю Голови Президії Верховної Ради СРСР М. І. Калініна, в якій він писав: «Якщо оцінювати зараз, в 1942 році, на дев'ятому місяці війни, різного виду роботи в нашій країні, то весняні польові роботи можна поставити як першочергові. З ними може бути зіставлено тільки виробництво боєприпасів, озброєння... Прорив у сільськогосподарських роботах мав би не менш шкідливі наслідки, чим невдача на тій або іншій ділянці військового фронту».

У 1942 р. із зони військових дій було евакуйовано в тиліві райони більше двох третин радгоспного стада ВРХ й овець; частину поголів'я здано на м'ясо, частину розміщено на зимівлю. Вдалося також вивезти приблизно десяту

частину тракторів і автомобілів. Евакуйовані працівники поповнювали трудові ресурси в східних районах країни. Так, на 1 січня 1943 р. в колгоспах Новосибірської області працювало працездатного евакуйованого населення близько 60 тис., що становило майже 15 % чисельності працездатних мешканців регіону. Серед прибулих на схід було чимало досвідчених фахівців з України; це відіграло помітну роль в організації сільськогосподарського виробництва тилових районів. Колгоспники, робітники та фахівці сільського господарства надавали велику допомогу в організації виробництва тилових районів. Багато евакуйованих колгоспів і МТС, збережених як самостійні господарські одиниці, добилися високих результатів. Наприклад, у Саратовській області одне з перших місць у соціалістичному змаганні посів колгосп «Авангард» із Запорізької області. В Азербайджанській РСР в 1942 р. перехідний Червоний прапор завоювала Новогрігор'ївська МТС також із Запорізької області. Однією з передових у Воронезькій області стала Красноостровська МТС з Кам'янець-Подільської області.

Евакуація позбавляла гітлерівських загарбників значних матеріальних цінностей та людських ресурсів і водночас полегшувала вирішення продовольчої проблеми. За рахунок евакуйованої худоби частково забезпечувалася продуктами харчування армія, у східних районах розширювалося поголів'я, поліпшувалися умови для його відтворення.

Колосальне зменшення трудових ресурсів села, що відбувалося одночасно із зниженням рівня механізації виробничих процесів, вимагало максимальної напруги всіх сил сільського населення. У виробництво включилися раніше не працюючі жінки, люди похилого віку й підлітки, що певною мірою компенсувало нестачу чоловічої робочої сили. Сталося те, що може видатися неймовірним, можливо, навіть незрозумілим для тих, хто не знає нашої країни. Пішли чоловіки, а працівників у колгоспах стало не менше, а більше. Якщо в 1940 р. в колгоспному виробництві брало участь 90 % працездатних, 90 % літніх і хворих, а також 60 % підлітків, то в 1942 р. відповідно 97, 96 і 95 %. Повніше використання трудових ресурсів складало

одну із специфічних особливостей військового часу. Проте в 1942 р. зменшення чоловічої робочої сили, мобілізованої до армії або для роботи в промисловості, за рахунок залучення до сільськогосподарського виробництва жінок, літніх людей та підлітків було відшкодовано приблизно на третину.

Особливо гостро відчувало село потребу в додатковій робочій силі під час збирання врожаю; частково це компенсувалося за рахунок залучення міського населення. Мобілізації підлягали чоловіки у віці 14 до 55 і жінки від 14 до 50 років, повсюдно велася підготовка кваліфікованих кадрів масових професій. У результаті наполегливої та енергійної роботи, не дивлячись на всі труднощі, було підготовлено нову армію трактористів і комбайнерів. Із розрахунку на кожен трактор і комбайн готували комбайнерів і трактористів у два рази більше ніж до війни. Частка жінок серед трактористів МТС зростає з 4 % на початку 1940 р. до 45 % в 1942 р., серед комбайнерів відповідно з 6 до 43 %, серед шоферів з 5 до 36 %. Масовим стало висунення жінок на керівну роботу в колгоспах і радгоспах.

Не зважаючи на труднощі військового часу, уряд зобов'язав Наркомат танкової промисловості виготовити й відправити до колгоспів і радгоспів найбільш дефіцитні запасні частини до тракторів. Однак промисловість, зайнята виконанням військових замовлень, не могла забезпечити господарства достатньою кількістю їх. У 1942 р. сільське господарство отримало запасних частин майже в 7,2 рази менше ніж в довоєнному 1940-му. Знадобилися справді героїчні зусилля і творча ініціатива працівників МТС, сільських механізаторів, щоб подолати, здавалося б, непереборні складнощі.

Невід'ємною частиною боротьби за виконання сільськогосподарських робіт стала економія пального і змашувальних матеріалів. У 1942 р. сільське господарство отримало бензину, гасу і дизельного палива майже у 2,5 рази менше ніж в передвоєнному 1940 р., а тому багато тракторів і нафтових двигунів переводили на газогенераторне паливо.

У березні 1942 р. уряд прийняв ухвалу, в якій передбачалися заходи зі збереження молодняка і збільшення поголів'я худоби в колгоспах. Були

встановлені суворий порядок забою худоби, контроль контрактації та закупівлі молодняка в колгоспників, намічені заходи щодо розповсюдження прогресивних методів роботи, штучного запліднення і т. ін. Колгоспам і радгоспам належало власними силами відшкодувати недолік концентрованих кормів. Для цього використовувалися грубі й соковиті корми. Велику роль відводили силосуванню не тільки кормових культур, а й дикорослих трав, рослинних відходів. Якщо в 1940 р. в радгоспах з розрахунку на одну корову за рік витрачали концентрованого корму 5,8 ц, то в 1942-му – 2,4 ц; соковитих кормів відповідно – 15,2 і 16,8 ц; грубих – 22,2 і 26,2 ц.

Особливого значення в постачанні населення овочами й картоплею набували підсобні сільські господарства промислових підприємств, а також індивідуальні городи робочих і службовців.

Проте успіхи в розвитку сільського господарства східних районів країни, досягнуті в 1942 р., не могли заповнити величезні втрати в посівних площах, поголів'ї худоби, робочій силі й матеріально-технічній базі, що їх зазнали через війну. Тимчасова окупація фашистами найважливіших сільськогосподарських районів загострила положення. Втрата основних житниць привела до різкого скорочення посівних площ порівняно з їх довоєнним рівнем. Під п'ятою окупантів опинилися основні райони виробництва зерна, продукції технічних культур. Сильно постраждало тваринництво. Поголів'я великої рогатої худоби зменшилося порівняно з його чисельністю на 1 січня 1941 р. на 48 %, зокрема корів удвічі. Овець і кіз стало менше на третину, свиней – на 78 %. Унаслідок цього різко заготівля основних продуктів тваринництва. У 1942 р. по відношенню до рівня 1940-го м'яса (у живій вазі) було заготовлено – 61, молока – 45, вовни – 67, яєць – 25 %. Валовий збір зерна склав лише 34 % довоєнного рівня [1].

Колгоспи й радгоспи, машинно-тракторні станції позбулися найбільш працездатної та кваліфікованої частини працівників. Значно скоротилися енергетичні потужності сільського господарства, зменшилася і жива тяглова сила. У колгоспах і радгоспах зросла частка ручної праці, а його продуктивність

знизилися на 40 %. Тим часом фронт і тил вимагали все більше і більше продовольства, а промисловість – сільськогосподарської сировини.

У 1943 р. відбувся нищівний розгром фашистських військ під Сталінградом, що знаменувало корінний перелом Великої Вітчизняної війни та Другої світової. Звільнення Північного Кавказу, прорив блокади Ленінграда, розгром німців у гігантській Курській битві, звільнення значної частини України, Білорусії – такі основні віхи незабутнього сорок третього. Червона Армія пройшла з боями на захід від 500 км на центральній ділянці фронту до 1300 км на південному звільнила до 1 млн кв. км території, або майже дві третини радянської землі, що тимчасово знаходиться під фашистською окупацією. Мільйони людей були врятовані від гітлерівської каторги, приниження та смерті. Ворог відходив на захід. Це надихнуло народ на нові ратні й трудові подвиги.

Забезпечення армії та населення продовольством, у першу чергу хлібом, постійно знаходилося в центрі уваги. На початок 1943 р. виробничі можливості сільського господарства значно зменшилися. На стані економіки важко відбилася тимчасова втрата України, Білорусії, Прибалтики, багатючих зернових районів Російської Федерації – Кубані та Дону. Запеклі бої на фронті змушували брати з сільського господарства все нові й нові людські та матеріальні ресурси. Продовжувалася мобілізація на фронт, а також для роботи у військовій промисловості й на транспорті. Водночас для надання допомоги селу в 1943 р. було залучено 2,8 млн городян, у тому числі школярів.

У сільському господарстві на початок 1943 р. парк тракторів складав дві третини довоєнного, вантажних автомобілів — менше однієї п'ятої. Більш ніж у 2,5 рази скоротилося поголів'я коней. У цих умовах особливого значення набувало високопродуктивне використання техніки. І недаремно механізатори говорили: «Трактор в полі, що в бою».

Вирішальною силою в сільському господарстві стали жінки, що замінили чоловіків, що пішли на фронт. У 1943 р. порівняно з 1940-м. кількість трактористок МТС збільшилося в 2,6 рази і склало 81 % усіх трактористів,

число комбайнерок відповідно більш ніж в 3,2 раза і 62 % усіх комбайнерів. Половину завідувачок тваринницькими фермами склали жінки, чимало їх було й серед бригадирів рільничих бригад. Тисячі очолювали колгоспи. Частка жінок серед працездатних колгоспників складала 76,4 % (у 1940 р. – 52,1 %).

На липень 1943 р. в сільському господарстві механізатори могли забезпечити лише однозмінну роботу техніки. До початку польових робіт у колгоспах створювали постійні бригади та ланки, за якими закріплювали земельні ділянки, робочу худобу й інвентар. Багато трактористів пройшли перепідготовку на курсах для роботи на газогенераторних машинах. Найбільш досвідчені трактористи працювали механіками та бригадами тракторних бригад. Щоб поліпшити використання машинно-тракторного парку і матеріально зацікавити трактористів у підвищенні врожайності, тракторні бригади закріплювали за певними ділянками рільничих бригад на термін не менше року. У МТС було встановлено додаткову оплату трактористам за виконання та перевиконання плану весняної сівби.

Весняна посівна кампанія проходила в обстановці особливого трудового піднесення, викликаного нищівним розгромом німецько-фашистських військ під Сталінградом, звільненням Північного Кавказу, значної частини України.

Польові роботи в країні проходили з великою напругою і вимагали справді героїчних зусиль трудівників сіла. У багатьох районах навантаження на один трактор різко збільшилося, а на одного працездатного колгоспника на сівбі зроста майже удвічі. Через брак робочої сили, тракторів сільськогосподарських машин, коней, насіння, пального і змашувальних матеріалів на Україні терміни сівби затягнули, сіяли неперевіреним насінням, що не могло не позначитися на врожайності. Через брак пального і запасних частин навіть у жнивну пору простоювала до половини тракторного парку. Обсяг робіт, виконаних силами МТС, у тилкових районах в 1943 р. був майже в 2,2 раза менше, ніж в 1940-му. Проте подолавши величезні труднощі, більшість країв, областей та республік в основному справилися з проведенням весняної сівби. Значною мірою цьому посприяли успіхи літньої військової кампанії.

Величезне значення мала постанова ЦК ВКП(б) «Про невідкладні заходи по відновленню господарства в районах, звільнених від німецької окупації», прийнята 21 серпня 1943 р. Вона передбачала повернення в звільнені райони евакуйованої худоби, завезення сільськогосподарської техніки (автомобілів, комбайнів і сільгоспмашин), насіння, будівельних матеріалів, виділення кредитів для відновлення суспільного господарства і на будівництво помешкань, надвірних споруд і придбання худоби колгоспниками, робочими та службовцями.

Головним чином це стосувалося Краснодарського й Ставропольського країв, Ростовської, Сталінградської, Воронежської, Курської, Орловської областей та звільнених районів України. Для весняної сівби туди було намічено відправити 20 тис. тракторів, дві з половиною тисячі комбайнів і дві тисячі автомобілів. Трактори належало поставити відремонтованими і придатними до експлуатації. Разом з технікою відряджалася необхідна кількість механізаторів.

Звільнені райони Північного Кавказу і України дали країні понад чверті всього валового збору зерна й багато іншої сільськогосподарської продукції. У 1943 р., як і в попередньому, важливим додатковим джерелом продовольства були підсобні господарства підприємств і установ, індивідуальні колективні городи робочих і службовців, що дали близько 350 млн пудів овочів і картоплі.

Чималі труднощі доводилося долати трудівникам сіла в розбудові тваринництва, якому війна завдала величезного збитку. Мільйони голів худоби були винищені на Україні, окупованій фашистськими загарбниками.

Удвічі скоротилися площі посівів кормових культур в 1943 р. порівняно з довоєнним періодом. Різко зменшилася кількість концентратів. У середньому на одну корову в 1943 р. в радгоспах витрачалося 0,8 ц концентрованих кормів; 16,5 ц – соковитих; 27,3 ц – грубих (у 1940-му відповідно 5,8; 15,2; 22,2). Особливу увагу звертали на повніше використання природних випасів, велике значення набули відгінні пасовища, що дозволило певною мірою компенсувати зменшення виробництва кормів на ріллі, викликане умовами військового часу.

У 1943 р. порівняно з попереднім роком поголів'я ВРХ в усіх категоріях господарств збільшилося на 19 % переважно за рахунок зростання стада в Нечорноземній зоні Центру, в Казахстані й Закавказзі, поголів'ї овець і кіз – на 2 %, а чисельність свиней, навпаки, скоротилася на 7 %.

До січня 1944 р. на роботу в колгоспи звільнених територій було відряджено 7,5 тис. агрономів і зоотехніків, ветеринарних лікарів та інших фахівців сільського господарства.

1944-й увійшов до історії Великої Вітчизняної війни як рік вирішальних перемог над гітлерівською Німеччиною. Унаслідок успішного проведення найбільших операцій на всьому гігантському фронті від Півночі до Чорного моря були розгромлені головні сили фашистських полчищ, повністю звільнено всю територію, тимчасово окуповану німецько-фашистськими загарбниками. Бойові дії перенеслися за рубежі радянської землі, щоб звільнити народи Європи від фашистського гніту і добити ворога в його власному лігві.

Для сільського господарства відрізок часу можна небезпідставно вважати переломним. Важливу роль відіграло ухвалення та запровадження в життя затвердженого урядом державного плану розвитку сільського господарства на 1944 р. У документі було підкреслено, що проведення сівби і збирання врожаю є найважливішими військово-господарчими завданнями. Намічалось збільшити посівні площі на 7,5 млн га, підняти врожайність сільськогосподарських культур, підвищити продуктивність тваринництва, поліпшити організацію польових робіт, укріпити машинно-тракторні станції, розширити застосування добрив. На потреби сільського господарства, переважно на технічне оснащення МТС і радгоспів, асигнувалося 7,2 млрд крб, майже в 1,5 раза більше ніж у попередньому році. Загальний рівень механізації сільськогосподарських робіт значно зріс порівняно з 1942-м – роком найнижчої в період війни технічної оснащеності колгоспів і радгоспів. Проте в цілому технічна озброєність продовжувала залишатися низькою, і основний обсяг сільськогосподарських робіт виконувався вручну і живим тяглом.

Найбільшого розмаху набуває внутрішньобригадна – ланкова організація праці, що дозволяла уникати безособового підходу, полегшувала облік кількості і якості праці, підвищувала матеріальну зацікавленість. Зростання трудової активності колгоспників позначилося на збільшенні відпрацьованих трудоднів. Так, на одного працездатного колгоспника їх кількість підвищилося з 312 в 1940 р. до 344 в 1944-му, тобто зросла на 10,3 %, а на одну працездатну колгоспницю становила відповідно 193 і 252 трудодні (збільшилася на 30,6 %). Широко використовувалася на сільськогосподарських роботах також праця мобілізованих городян і сільських жителів.

Продовжувалася робота і з підготовки механізаторських кадрів, у тому числі для районів, звільнених від фашистської окупації. На початку 1944 р. було прийнято положення про нагородження передових механізаторів нагрудними значками «Кращий тракторист МТС», «Кращий комбайнер МТС», «Відмінний бригадир тракторної бригади», «Відмінний механік МТС».

Проте гостро відчувався брак робочої сили: порівняно з 1940 р. чисельність працездатних чоловіків на селі скоротилася майже в чотири рази. У колгоспах був один працездатний чоловік приблизно на п'ять колгоспних дворів. Зменшилося також число підлітків, що було пов'язане із відтоком молоді в ремісничі училища і школи фабрично-заводського навчання.

Сільськогосподарські кадри поповнилися частково за рахунок демобілізованих (переважно через поранення) вояків, однак, як і в попередні роки, основною силою залишалися жінки.

Ухвалою уряду від 18 липня 1944 р. радгоспам було дозволено використовувати частину надпланової продукції для продажу за твердими цінами постійним і сезонним робітникам, фахівцям і керівним працівникам, що добилися перевиконання плану. Продавалася чверть надпланового виробництва зерна, третина картоплі й овочів. Доярка мала право на п'яту частину молока, надоєного понад встановлений місячний план; скотар, який обслуговував молодняк на відгодівлі, – на десяту частину надпланового приросту живої маси. Крім того, видавали грошові премії за відремонтовану техніку: за колісний

трактор – 40 крб., гусеничний – 80 крб., за ремонт комбайна або молотарки – 60 крб. Практикувалася винагорода у вигляді промислових товарів, одягу, взуття тощо.

Серед заходів з відновлення сільського господарства особливе місце належало дотриманню агротехнічних заходів. У 1944 р. більшість районів України краще ніж в попередні військові роки виорали зябу, покращивши її якість, а також якість обробки пари. Було перевиконано план ярової сівби і на вищому агротехнічному рівні провели догляд за посівами і збиранням урожаю. Загалом співвідношення між яринами й озиминою залишалось на рівні 1940 р.

Колгоспники та колгоспниці звільненої України виступили із патріотичною ініціативою – розвернути змагання за дострокове виконання плану хлібозаготівель і надпланову здачу хліба до фонду Червоної Армії. У своєму зверненні вони писали: «Ми гаряче, від глибини душі дякуємо за своє звільнення нашій доблесній героїчній Червоній Армії, нашій рідній Радянській владі та Комуністичній партії... У своїй колгоспній праці ми не відстанемо від ратних подвигів радянських воїнів на фронті». Почин українських хліборобів підхопили колгоспники Краснодарського та Ставропольського країв, Ростовській області, Поволжя та інших районів, завдяки чому держава отримала додатково десятки мільйонів пудів зерна.

Відроджуючи славу колгоспниць-п'ятисотенниць, ланка Г. Д. Кошової [6] в Київській області виростила 512 ц/га цукрового буряка.

Широко розгорнулися і роботи з відновлення техніки, що залишалася в звільнених районах. Проте, як і в попередні військові роки, основний обсяг складала кінно-ручні роботи. Усе ще широко використовувалося живе тягло, у тому числі корови, оскільки в звільнених районах збереглася лише худоба, що знаходилася в особистій власності колгоспників. «Навчимо всіх корів особистого користування ходити в упряжці», – закликала в кінці травня 1944 р. газета «Правда». У тому ж 1944-му, наприклад, у Запорізькій області на коровах було виконано до 40 % усіх польових робіт, а вже восени зі східних районів надійшли трактори, плуги, комбайни, автомобілі. На звільнених

територіях продовжувалося укріплення матеріально-технічної бази. Знов почали працювати 98 % довоєнних МТС, а також машинно-тракторні майстерні. Крім того, була проведена велику роботу щодо колгоспного землекористування, яке в період окупації корінним чином було порушено. Були відновлені акти на вічне користування землею, земельні шнурові книги.

Особливі питання, пов'язані з ліквідацією гітлерівської спадщини на селі, вирішувалися в західних областях України. До війни в цих місцях не було власне проведено колективізацію, лише земельну реформу. Фашисти відмінили її, відновивши поміщицьке й куркульське землеволодіння. Після звільнення багато крупних власників втекли в обозі окупантів, а їхня земля перейшла до державного фонду і частково була розподілена серед бідняків і середняків. Були введені граничні норми землекористування з таким розрахунком, щоб поля оброблялися без застосування найманої праці. У 1944 р. в західних областях України селянам було повернено 428 тис. га землі. Таким чином, створювалися передумови для колективізації сільського господарства в повоєнні роки.

Проте, не дивлячись на зроблені зусилля, в 1944 р. посівні площі в звільнених районах досягли тільки 69 %, а посіви зернових культур – 75 % довоєнного рівня. Однак слід пам'ятати, що вже в 44-му звільнені території дали більше половини загальнодержавних закупівель зерна, понад 75 відсотків цукрових буряків, однієї чверті худоби й птиці, близько однієї третини молочних продуктів. Продовжувалися роботи і з відновлення суспільного тваринництва, у тому числі за рахунок контрактації молодняка, що знаходився в особистих підсобних господарствах. Так, на 1 листопада 1944 р. у населення тільки в Україні було куплено 1157 тис. телят, 120,6 тис. ягнят, 52,8 тис. поросят. Проте заповнити втрати, нанесені суспільному тваринництву за час гітлерівської окупації, в короткий термін було неможливо. Станом на 1 жовтня 1944-го в колгоспах України було майже втричі менше ВРХ ніж на 1 січня 1940 р.

Усе ще вкрай низькою була продуктивність тваринництва. Удій молока на фуражну корову в колгоспах в 1944 р. склав 771 кг і в радгоспах – 1282 кг (зростання до 1943 р. відповідно 20 кг і 182 кг).

Село виділяло значні кошти до державного бюджету країни. Фактично особисте підсобне господарство в селі майже повністю задовольняло потреби селянської сім'ї, а суспільне господарство забезпечувало, перш за все, виробництво продукції для виконання державного заготівельного плану.

Селянство свідомо приймало будь-які обмеження і самовіддано йшло на жертви в ім'я перемоги. Девіз «Все для фронту, все для перемоги» визначав тоді всі життєві устремління, трудові зусилля, так само як і всього народу, що кував економічну перемогу над фашизмом.

Сільське господарство в неймовірно важких умовах досягло значущого підйому. Порівняно з 1942 р. вся посівна площа в 1944-му збільшилася на 26 %, зокрема зернових культур – на 22 %, технічних – на 26 %, а овоче-баштанних культур і картоплі – майже в два рази. Це було досягнуто в основному за рахунок звільнених районів України, Північного Кавказу та ін. Були відчутними успіхи щодо врожайності. У 1944 р. вона підвищилася порівняно з 1942-м по зернових культурах – на 36, насінню соняшнику – на 80, картоплі – на 16 %. Це відіграло важливу роль і в загальному збільшенні обсягу сільськогосподарських ресурсів.

Подальший розмах отримало колективне й індивідуальне городництво. Валові збори картоплі й овочів, отримані робочими та службовцями на колективних індивідуальних городах, складали значну частку суспільного виробництва.

В останній рік Великої Вітчизняної війни, коли бойові дії повсюдно розгорталися за межами Радянського Союзу, широким фронтом йшло відродження економіки, яку розграбували та зруйнували гітлерівські окупанти. Працівники МТС і радгоспів вели останню воєнну посівну. Перевірку на міцність аграрний лад в суворі роки Великої Вітчизняної війни витримав з честю.

Продовжувалося зміцнення матеріально-технічної бази соціалістичного сільського господарства. Запрацював відроджений з руїн Харківський тракторний завод. Поліпшилося постачання плугами, боронами, сівалками, жниварками, молотарками.

Зміцнювалися і кадри сільського господарства. Як і в попередні роки, серед трактористів, комбайнерів і шоферів були багато жінок. Проте у зв'язку з поверненням демобілізованих воїнів дещо скоротилася частка жіночої праці.

Особливого значення набувала електрифікація сільського господарства як одна з найважливіших умов підвищення енергоозброєності праці, культурного рівня на селі. Число електрифікованих колгоспів за 1945 р. збільшилося майже наполовину, а МТС – приблизно на третину.

Ще ширший розмах і різнобічний характер набуло шефство промислових підприємств над колгоспами, МТС і радгоспами. Робітники Москви, Ленінграда, Горького, Свердловська, Києва, Мінська, Ташкента й інших міст виготовляли до тракторів і комбайнів запасні частини, допомагали ремонтувати їх.

Весняна сівба співпала зі звитяжним завершенням війни в Європі, що додало колгоспному селянству нові сили. Не зважаючи на пізню весну, посівну компанію в Україні було проведено організовано й в короткі терміни. Площа посівів ярових зернових і технічних культур збільшилася більш ніж на 1 млн га. Проте слід пам'ятати, що в 1945 р. площа посівів зернових культур була значно менше довоєнного рівня і складала по Україні 83,2 %. Відновлення посівних площ стало першочерговим завданням післявоєнного розвитку сільського господарства.

Збирання врожаю проходило в сприятливих умовах: до мирної праці повернулися демобілізовані солдати, серед яких були кваліфіковані фахівці, механізатори. Проте райони зернових і технічних культур піддалися засусі, що не могло не позначитися на врожаях.

Прагнучи наблизити довгоочікуваний день перемоги, трудівники сіла за ініціативою колгоспів, МТС і радгоспів України і Краснодарського краю

розгорнули Всесоюзне соціалістичне змагання за відмінне проведення весняної сівби, за високий урожай.

У 1945 р. основні сільськогосподарські роботи проводили в кращі агротехнічні терміни ніж у попередні роки. У 1943 р. в колгоспах до липня було посіяно 73 % ярин до плану, в 1945 г. – 85 %; було прибрано 86 % зернових до жовтня в 1943 р., а в 1945 г. – 90 %; цукрового буряка до листопада – відповідно 57 і 81 %. Проведення робіт у коротші терміни вимагало неймовірної напруги, оскільки все ж таки бракувало людей та особливо сільськогосподарської техніки.

Продовжувалася робота щодо поліпшення порідності сільськогосподарських тварин і підвищення їх продуктивності. Збільшувалося поголів'я в тваринництві, хоч і в менших масштабах ніж у попередньому році.

У середині сорокових посівна площа зменшилася на третину порівняно з 1940 р. Значно нижче довоєнного були й валові збори сільськогосподарських культур. Фактично рівень розвитку сільського господарства знизився до дореволюційного.

У роки Великої Вітчизняної війни для фронту були виділені енергетичні ресурси – трактори, вантажні автомобілі й коні. В армію, промисловість, на транспорт і будівництво оборонних споруд з села було мобілізовано значну частину людських ресурсів. Не дивлячись це, сільське господарство змогло зібрати всі внутрішні резерви для виробництва сільськогосподарської продукції, забезпечувало армію та населення предметами споживання, а промисловість – сировиною.

Список використаної літератури

1. *Бредихин В. Е.* Советская экономика в годы Великой Отечественной войны : рабочая тетрадь [Електронний ресурс] / В. Е. Бередикин ; под науч. ред. А. А. Слезина. – Режим доступу: http://window.edu.ru/window_catalog/pdf2txt?p_id=15772
2. *Великая* Отечественная война 1941–1945 : энциклопедия / глав. ред. М. М. Козлов. – М. : Сов. энцикл., 1985. – 832 с.
3. *Вергунов В. А.* Державна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН : історія і сьогодення. – К. : Аграр. наука, 2007. – 478 с.

4. *Вознесенский Н.* Военная экономика СССР в период Отечественной войны / Н. Вознесенский. – М. : Госполитиздат, 1948. – 192 с.
5. *Коваль М. В.* Україна в другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / М. В. Коваль. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 1999. – Т. 12. – 336 с.
6. *Українська радянська енциклопедія.* – 2-ге вид. – К. : Голов. ред. Укр. радян. енцикл., 1983. – Т. 9. – С. 213 ; *Українська сільськогосподарська енциклопедія.* – К. : Голов. ред. Укр. радян. енцикл., 1971. – Т. 2. – С. 201.
7. Електронний ресурс : Режим доступу : <http://www.podvignaroda.ru/> .